

De pannenbakkerijen in Alphen

Nadat in de vorige 'Viersprong' de pannenbakkerijen in Oudshoorn en Aarlanderveen werden besproken, zijn nu de zes Alphense pannenbakkerijen aan de beurt.

Inleiding

De zes Alphense pannenbakkerijen waren allemaal gesitueerd langs de Rijn. Dat was een logische plaats. Aanvoer van klei en afvoer van producten gingen vanouds over het water. In de zestiende eeuw wordt in de bewaard gebleven bronnen voor het eerst melding gemaakt van het bestaan van een pannenbakkerij. Het stichtingsjaar van deze bakkerij is niet bekend. Datzelfde geldt voor de volgende twee; de oudste vermeldingen dateren van respectievelijk 1667 en 1687. Deze drie bedrijven lagen in de Hoorn.

Van de andere drie pannenbakkerijen kunnen de stichtingsjaren wel vrij nauwkeurig worden bepaald. Tussen 1720 en 1725 stichtte de familie Meurs een bedrijf aan de latere Emmalaan, terwijl omstreeks 1855 Van Bork, eveneens in de latere Emmalaan, een pannenfabriek begon. De jongste Alphense pannenbakkerij verrees in 1871 in de Hoorn nabij de voormalige buitenplaats 'Swanendrift'.

Welvaert, later Zomer-Vreugd

De oudste vermelding van een pannenbakkerij in Alphen dateert van 1598. In dat jaar stelde Cornelis de Lange Huijgenszn. zijn pannenbakkerij als onderpand voor een lening. Deze stond met het bijbehorende woonhuis in de uiterwaard aan de Rijn, tegenover de in Oudshoorn gelegen 's-Molenaarsbrug.¹ De volgende eigenaar was de Alphense steenbakker Anthonis Joriszn. Focker die het bedrijf in 1608 voor 7.300 gulden verkocht aan Harmen Janszn. Camerick. Volgende eigenaren van het gehele bedrijf, of van delen daarin, waren familieleden van deze Harmen Janszn. Camerick, die ook met de naam (Van) Osch wordt aangeduid. Genoemd

Afb. 1: Links Hotel-Restaurant 's-Molenaarsbrug. Aan de overzijde van de Rijn het nog bestaande huis waar Han Zaad zijn overzetveer had. De schoorsteen was waarschijnlijk onderdeel van de pannenbakkerij 'Welvaert', later 'Zomer-Vreugd', waarvan J.W. Clant van 1883 tot 1912 eigenaar was. Op de achtergrond staat de schoorsteen van de olieslagerij van Dros en Hoozeveen.

De foto is van omstreeks 1900 (foto 800, SARM).

worden Dirck Oom Claeszn., die in Koudekerk woonde (in 1610), Gerrit Oom Claes (van Someren) en mr. Jan Ooms (in 1636).

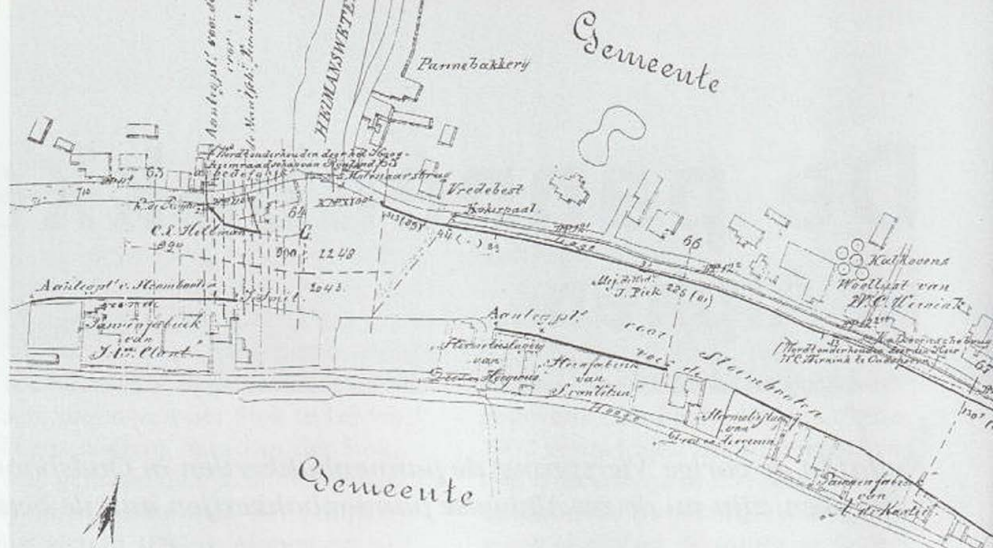
In 1640 verkochten de voogden over Huijch, het minderjarige weeskind van Jan van Osch en Anna Dingnaers, - Huijch was de enige erfgenaam van Jan Ooms - de pannenbakkerij voor 1.750 gulden aan Geertgen Jansdr., weduwe van Aert Janszn. van Groenevelt.² Tussen 1641 en 1663 was de pannenbakkerij in handen van de pannenbakkersfamilie Meurs. Aktes van transport zijn niet gevonden. De eerste eigenaar was Jan Franszn. Meurs; na zijn overlijden, in of rond 1657, volgde zijn zoon Gerrit Janszn. Meurs hem op.³ Gerrit deed het bedrijf al snel weer van de hand. In 1663 verkocht hij het aan de Leidse koopman Dirck van Gerwen. Ook alle gereedschappen werden aan Van Gerwen overgedragen. Het lijkt erop dat de verkoop min of meer gedwongen was. De koopsom werd verrekend met de tien jaar huur die Gerrit Meurs schuldig bleek te zijn aan

Hendrick van Gerwen, advocaat in Leiden, wellicht een familielid van de nieuwe eigenaar. Inmiddels werd het bedrijf beschreven als pannen- en estrikkbakkerij.⁴ Angenieta van Veen, weduwe van Dirck van Gerwen, verkocht het bedrijf in 1671 voor 2.500 gulden aan Hendrick Brouwer. Ook Brouwer was geen pannenbakker. Hij woonde in Amsterdam en was bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie. Het huis bij de pannenbakkerij was kort daarvoor herbouwd en had de naam 'Welvaert' gekregen. De nieuwe eigenaar nam ook de gereedschappen over, die afzonderlijk werden opgesomd en getaxeerd. De 100 'blox', waarop de pannen werden gedroogd, 3 vormbanken, 3 zandbakken, 2 'sticke' banken, 3 'walck' banken, 1 snijbank, 8 wagens, 3 leren, 2 ijzeren loeten, 1 vlonder en 4 houten schoppen werden gewaardeerd op een bedrag van ruim 800 gulden.⁵

Weer volgden nieuwe eigenaren elkaar snel op. Eerst Cornelis Corneliszn. Havenaer, vervolgens Thimon of Simon Claeszn. de Haes,

De VIERSPRONG

daarna Fransck Corneliszn. van Pols en tenslotte Adriaan Janszn. van der Marck.⁶ Van der Marck, die in 1718 eigenaar werd, breidde de pannen-bakkerij uit, want toen de voogden over zijn kinderen het bedrijf in 1759 verkochten aan Anna Maria Bosman, weduwe van Cornelis IJvenius, wer-den hier niet alleen pannen maar ook estrikken gebakken. Anna Bosman droeg het bedrijf over aan haar zoon, Gerrit IJvenius. De weduwe van Gerrit, Claasje Blom, verkocht de bak-kerij in 1773 aan Bartholomeus Ploos van Amstel. Het bedrijf had inmiddels opnieuw uitbreiding ondergaan. Bovendien bevatte de pannenbakkerij een aantal ovens. Ook werd voor het eerst de aanwezigheid van kleimolens vermeld.⁷ De akten van transport noemen nu de aanwezigheid van verschillende huizen, die bij het bedrijf behoorden.

Afb. 2: Kaart van de Provinciale Waterstaat van Zuid-Holland van 1891. Links de pannenbakkerij van J.W. Clant; rechts de pannenbakkerij 'Rust en Werk', waarvan het geslacht De Kanter op dat moment eigenaar was en die in 1893 werd afgebroken (archief Hist.Ver.).

Ploos van Amstel verkocht de pannenbakkerij in 1788 aan Johannes Lisman Huibertszn., wonende te Leiden, en Jacobus Verhoeff te Valkenburg. De kopers betaalden 3.400 gulden contant en 4.000 gulden in een schuldbekentenis. Dezelfde dag verkocht Johannes Lisman zijn helft voor 1.700 gulden aan Verhoeff, die ook de schuld van 4.000 gulden overnam.⁸ Weer volgde een periode van verschillende eigenaren, die het bedrijf al na enkele jaren van de hand deden. Pieter Johan Tijken uit Leiden kocht het bedrijf in 1797 voor 10.000 gulden. In 1803 werd Petronella Slob, echtgenote van Pieter van Gote, eigenaresse, in 1810 gevolgd door Martinus de Crane.⁹ Nadat De Crane in december 1818 het bedrijf had laten veilen, waarbij hij de verkoop liet ophouden, verkocht hij twee maanden later de pannenbakkerij aan Adriaan van Ommering te Delfshaven. Hierbij behoorden ook de bij het bedrijf staande bedrijfswoningen en het herenhuis genaamd 'Zomer-Vreugd'. Van Ommering vestigde zich daarna in Alphen en was vanaf dat moment 'fabrikeur in pannen'. Binnen een jaar deed hij het bedrijf echter van de hand aan Severijn Scheij.¹⁰ Scheij verkocht het complex op 3 oktober 1821 aan Adrianus Roozeveld van der Ven te Rotterdam voor 7.000 gulden. Adrianus verkocht het bedrijf in maart 1825 voor 20.000 gulden aan Theodorus Jacobus Cornelis de Jonge te Amsterdam, later pannenbakker te Alphen¹¹

aanduiding sectie A nummer 345; het bedrijf met aanhoren had toen een oppervlakte van 33 are 70 centiare. Volgende eigenaren waren in 1849 Gerrit Cornelis Sprenger van Eijk, te Alphen. voor 14.000 gulden, en in 1860 Pieter Binnendijk, wonende te Oudshoorn. voor 19.000 gulden. De weduwe van Pieter Binnendijk liet het complex in december 1869 publiek-lijk verkopen. Het perceel werd bij die gelegenheid uitgebreid beschre-ven als: *'Kapitale en wel onderhouden herenhuizing 'Zomervreugd', bevat-tende beneden drie royale kamers, riant uitzicht hebbende op de Rijn, opkamer. kantoor. keuken. kelder en gang. boven drie kamers, provisie-kamertje, ruime zolders en verdere gemakken; voorts een met succes gedreven wordende pannen- en tegel-fabriek, bevattende een rode en een blauwe oven. welke in dit jaar geheel vernieuwd zijn. loodsen met drooghout. bloks en kleimolen, een nieuw magazijn en loodsen tot berging van gefabriceerde goederen, zes arbeiderswoningen, koetshuis, paardenstal, en verder getimmerte, sectie A 340 t/m 346, en de overname van beide paarden en losse gereed-schappen.'*¹² De Leiderdorpse burgemeester Gerrit van Geer, die namens de weduwe het complex verkocht, bracht een bod uit van 14.000 gulden, waarmee het perceel werd opgehouden. Drie maanden later werd de pannenbakkerij met aanhoren voor 15.000 gulden alsnog verkocht aan Fredrik Stokhuijzen, vleeshouwer te Leiden. Volgens de kadastrale registratie was Arnoldus Engelbertus de Beijer, pannenfabri-

OPENBARE VRIJWILLIGE VERKOOPING

VAN **TWEE** IN VOLLE WERKING ZIJNDE

PANNENFABRIEKEN

MET DAARBIJ BEHOORENDE

Loodsen, Arbeiderswoningen, **HERENHUIS** met Koetshuis en Stalling, in den **Hoorn** onder **ALPHEN**.

TEN OVERSTAAN VAN

Notaris **C. KORTEWEG** te **Hazerswoude**,

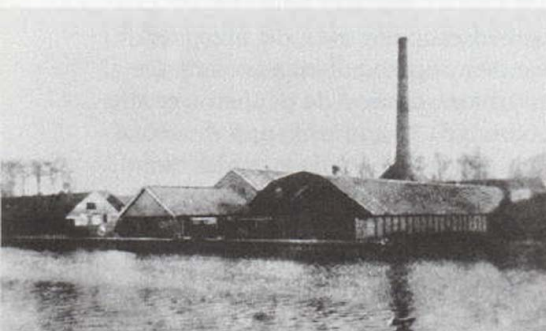
op **DDONDERDAG 3 OCTOBER 1912**, bij ophod en op **DDONDERDAG 10 OCTOBER 1912**, bij afslag, beide dagen des voormiddags om HALF ELF uur,

in het Hotel „DE VERGULDE WAGEN“ te **AARLANDERVEEN**, lage zijde.

TE VEILEN IN 54 PERCEELEN.

De **LANDERIJEN** zijn gedeeltelijk met **KLEI BEZET** oo goddelijck wilsteekend geschikt voor **BOUWTERREIN**.

Afb. 3: Vrijwillige verkoop van de pannenbak-kerijen 'Welvaart', later 'Zomer-Vreugd', en 'Zorgrust', nabij de buitenplaats 'Hoogerwal', door J.W. Clant in 1912 (archief Hist.Ver.).

Afb. 4: Pannenbakkerij 'Zorgrust', Hoorn nrs. 326-328 nabij 'Hoogerwal', die in 1912 door J.W. Clant werd verkocht aan D. van Oordt (foto 209-5-22, Hist.Ver.).

Bij de invoering van het kadaster in 1832 kreeg de pannenbakkerij de

Afb. 5: Pannembakkerij Meurs, later Oosthoek aan de Emmalaan, omstreeks 1900 (foto 864, SARM).

kant te Alphen, de volgende eigenaar (1875).

In 1883 werd de pannembakkerij eigendom van de toen nog minder-jarige Jacob Willem Clant, zoon van J.J.G. Clant. Onder zijn leiding werd het bedrijf uitgebreid (1892) en verbouwd (1908). In 1912 verkocht Clant het bedrijf aan een viertal (pannen-)fabrikanten: Pieter Jan Oosthoek te Alphen, Jacob Oppelaar te Leiden, Hermanus Hendrikus van der Kloot Meijburg te Oudshoorn en Marinus Jacob Oppelaar te Koudekerk. Deze verkoop luidde het einde in van de pannembakkerij. De nieuwe eigenaren lieten het bedrijf afbreken (1913 en 1915) en verkochten het overblijvende kantoor en erf in 1916 aan Johannes Theodorus Ludwig Withof Keus, kaaskoopman te Alphen.¹³

Rust en Werk

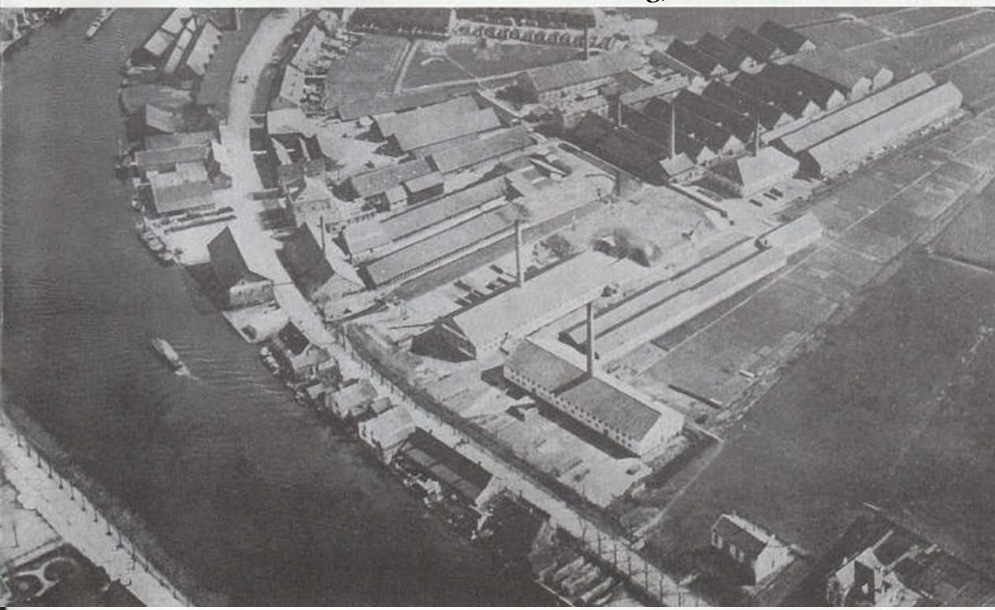
De pannembakkerij die als tweede in de bronnen voorkomt, lag vlakbij de eerste. Pieter Willemszn. Maas werd

in 1667 als eigenaar genoemd van twee pannen- en estrikbakkerijen in Alpherhoorn 'tegenover de Heimansbrug'. Bedoeld werd waarschijnlijk een pannembakkerij met twee ovens. Toen in 1684, na het overlijden van Pieter en zijn echtgenote, Aeltgen Cornelisdr. van Rijn, de nalatenschap werd gescheiden, werd het bedrijf beschreven als een pannembakkerij met twee pannen- en estrikoovens. De pannembakkerij lag op de uiterwaard aan de Rijn. Bij het bedrijf hoorden vier huisjes en erven met een nieuwe boomgaard, die binnendijs tegenover de pannembakkerij lagen. Bij de scheiding van de nalatenschap werd de pannembakkerij met aanhoren, waaronder de gereedschappen, toebedeeld aan zoon Cornelis Pieterszn. Maas.¹⁴ Vervolgens ontbreken vermeldingen van eigendomsovergangen tot halverwege de achttiende eeuw. Waarschijnlijk is de pannembakkerij tot dat moment van eigenaar verwisseld door middel van vererving, waar-

van geen registratie in de protocollen plaatvond.

In 1749 bleken Jannetje Jacobusdr. Ruijs en Tobias van Klaveren eigenaren van de pannembakkerij te zijn. Zij stelden het bedrijf tussen 1749 en 1759 regelmatig als onderpand voor aangegane leningen. In die jaren behoorden, behalve een woonhuis, ook een zomerhuis, een turfschuur en loodsen tot het bedrijf.¹⁵ In 1763 verkochten zij het complex, inclusief de gereedschappen en de twee paarden die in het bedrijf gebruikt zullen zijn voor transport, aan de Amsterdamse koopman Abraham ter Borch. Ter Borch was sinds 1753 ook eigenaar van een dubbele steenplaats met steenoven die vrijwel naast de pannembakkerij lag. Het bedrijf van Ter Borch, die met zijn zoons optrad als de firma Abraham ter Borch en Zonen, kooplieden te Amsterdam, bleek in 1776 failliet te zijn. De estrikbakkerij met loodsen en vier huizen, te weten een herenhuis en huizen voor de meesterknecht en de werklieden, werd met de steenoven en steenplaats, voor 22.100 gulden verkocht aan Engelina Johanna van Olen, weduwe van Hendrik Kuhn, die het complex vrijwel direct overdroeg aan haar zoon Hendrik Willem Kuhn.¹⁶

Hendrik Willem Kuhn, die inmiddels in Haarlem woonde, verkocht in 1794 de pannen- en estrikbakkerij met vier

Afb. 6: Overzichtsfoto van pannembakkerij Oosthoek & Zoon in 1923 (archief Oosthoek).

Afb. 7: Zicht van de Oudshoornseweg op pannenbakkerij Oosthoek & Zoon (foto 130-5-18A, Hist. Ver.).

huizen, samen met twee steenovens met schuren en tien huizen en een steenoven met turfschuur en zes huizen, aan Carel Balthazar Koopman in Alphen. Koopman telde voor het geheel 40.000 gulden neer. Dit bedrag was inclusief de steenbakkerij, die ook eigendom van Kuhn was. In 1803 verkocht Koopman de pannenbakkerij en de steenovens aan Kornelis Spieringshoek te Schiedam en Jan van Wijk junior te Alphen. Toen Spieringshoek en Van Wijk een jaar later hun bezit van de hand deden, maakte ook een buitenplaats deel uit van het geheel. De in Dordrecht wonende Pieter de Kanter werd de nieuwe eigenaar.¹⁷ Na het overlijden van De Kanter, in 1820, werd de buitenplaats 'Rust en Werk' waarschijnlijk betrokken door zijn zoon, mr. Nicolaas Hoffer de Kanter.¹⁸ Bij de invoering van het kadaster (1832) kreeg de pannenbakkerij de aanduiding sectie A nummer 176 en de steenoven sectie A nummer 192. Nicolaas Hoffer de Kanter was op dat moment eigenaar van zowel de pannenbakkerij als de buitenplaats. Nadat de pannenbakkerij achtereenvolgens eigendom was van Pieter Johannes de Kanter, steenbakker in Alphen, en van Hendrik Machlinus Antonie de Kanter, koopman te Alphen, werd in 1893 Jacob Willem Clant jr. eigenaar. Hij liet de pannenbakkerij het jaar daarna afbreken.¹⁹

Zorgrust, nabij Hoogerwal

De derde pannenbakkerij in Alphen lag eveneens tussen de Rijn en de Rijn dijk. In 1687 wordt deze bakkerij voor het eerst genoemd. In dat jaar verkochten Jannetje Willemsdr. van

der Sluijs, met toestemming van haar man Cornelis Cornelisz. Havenaer, en Lijsbeth Cornelisdr. Havenaer, weduwe van Jan Crijnen Rosbergen en zuster van Cornelis Cornelisz., het bedrijf waarvan ze beiden blijkbaar eigenares waren. Koper van de pannenbakkerij met huis en erf was Huijbert Huijgen van der Bent. Hij kocht het complex voor 2.500 gulden.²⁰ Vervolgens duurde het 45 jaar voordat de pannenbakkerij weer wordt genoemd. In 1732 stelde Aagje Huijbertsdr. van der Bent, weduwe van Claas Dirkszn. Schraal, het bedrijf als onderpand. Het werd toen aangeduid als een huis en pannen- en estrikkbakkerij met ovens, loodsen en erf.

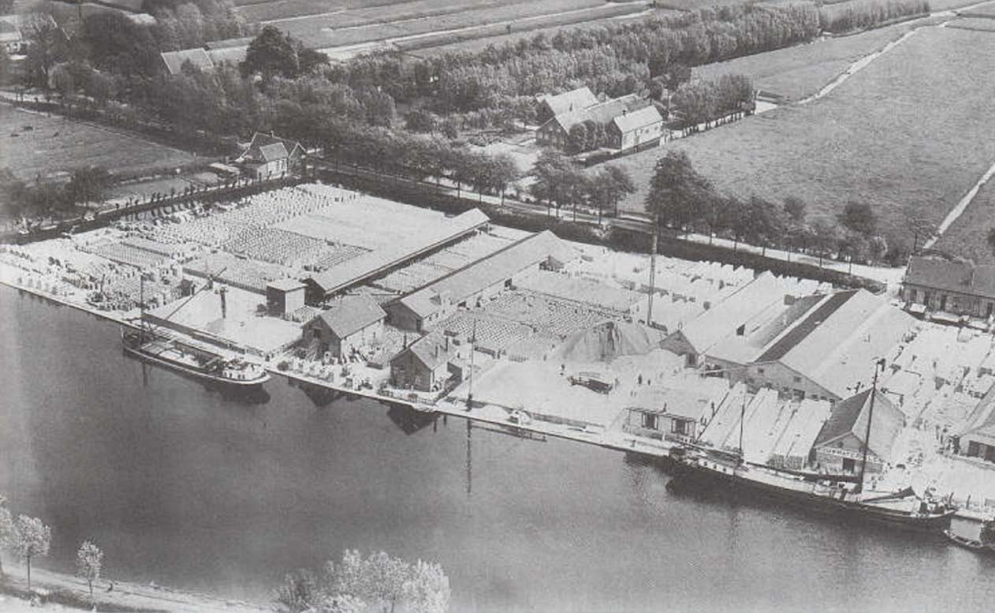
Tien jaar later stelden Cornelis Mijne en zijn vrouw Elisabeth de Jong het bedrijf, waarvan zij toen eigenares waren, als onderpand voor een lening. Op welke wijze de overgang van Aagje van der Bent op Cornelis en Elisabeth Mijne heeft plaatsgevonden, is niet duidelijk.²¹ Onder Cornelis en Elisabeth ging het niet goed met het bedrijf. In 1750 verkocht de curator over de failliete boedel van het echtpaar de pannenbakkerij met aanhoren aan Gijsbert Vergunst en de weduwe van Daniël Vergunst. In 1773 was het bedrijf eigendom van Barend Gijsbertszn. Vergunst en in 1781 verkochten de erfgenamen van Barend het bedrijf voor 6.505 gulden aan Cornelis van Rijn. Het bedrijf bestond toen uit een woonhuis, pannen- en estrikkbakkerij met ovens, blokken, kleimolen, schuur, stallen en aanhoren.²² Cornelis van Rijn bleef niet lang eigenaar. Al drie jaar later, in 1784, werd de 'trafic' (het bedrijf) geveild in het rechthuis van Oudshoorn. Voor 7.005 gulden werd Cornelis Oudshoorn eigenaar. Waarschijnlijk was Cornelis zelf pannenbakker. Na zijn overlijden, in of kort vóór 1807, bleef zijn weduwe, Helena van der Tas, eigenares van de pannenbakkerij.²³ De werkzaamheden werden uitgevoerd door haar mees-terknecht Pieter van Diemen.²⁴ Hoe de volgende eigendomsovergang plaatsvond, is nog niet bekend.

Afb. 8: Arie Oosthoek, directeur pannenbakkerij, overleden in 1959 (archief Hist. Ver.).

Bij de invoering van het kadaster in 1832, kreeg de pannenbakkerij de kadastrale aanduiding sectie A nummer 512. Het kadastrale minuutplan laat zien dat het bedrijf vlak naast de buitenplaats 'Hoogerwal' lag. Volgens het kadaster waren achtereenvolgens eigenaar Johannes Everhardus Weeningh, Johannes Gerardus de Martini te Amsterdam, Laurens Dubbelde van der Mat te Koudekerk, Jan Willem van Musschenbroek, griffier van het Vredegerecht, te Alphen en Daniël Marius van Leeuwen, koopvaardijkapitein te Alphen.²⁵

Van Leeuwen verkocht het bedrijf in 1878 aan Philibert Lijpardt Beraïl. Deze liet het in 1885 veilen. Het bestond toen uit een pannen- en tegelfabriek met twee ovens, loodsen, stoommachine, schuren, bergplaatsen en twaalf arbeiderswoningen. Bovendien werd het bedrijf toen aangeduid met de naam 'Zorgrust'. Jacob Willem Clant junior werd voor 5.500 gulden eigenaar.²⁶ Clant verkocht het bedrijf in 1912, eveneens via een veiling. De toen 'in volle werking' zijnde pannenbakkerij - over tegels wordt in de akte niet gesproken - had een zuiggasmotor, liggende kleimolen, walsen, ovens, loodsen en verdere aanhoren. De eigenaar van een van de Oudshoornse pannenbakkerijen, David van Oordt, kocht het bedrijf voor 24.104 gulden.²⁷ Volgens de kadastrale leggers werden de opstallen van de pannenbakkerij op onderdelen in de dienstjaren 1927, 1939 en 1951 afgebroken. De aanduiding pannenfabriek verdween in 1951.

Afb. 9: Betonfabriek 'De Hoorn' van Oosthoek in de Hoorn nrs. 350-354 (archief Hist.Ver.).

Pannembakkerij Meurs, later Oosthoek, aan de Emmalaan

Dichtbij het centrum van Alphen werd tussen 1720 en 1725 de vierde Alphense pannembakkerij gesticht. De in Koudekerk wonende Jan Gerritszn. Meurs kocht in 1720 van de Alphense schout Adriaan Rosenboom en diens zuster Anna Rosenboom een stuk land voor 1.840 gulden. Vijf jaar later gaf Aartje Jansdr. Donker, weduwe van Jan Gerritszn. Meurs, een huis en pannembakkerij met loodsen in onderpand voor ontgroning elders. In de marge van de transportakte van 1720 wordt vermeld dat Maerten Pieterszn. Meurs de pannembakkerij had laten bouwen.²⁸ Deze kantmelding roept echter enkele vragen op. Maerten Pieterszn. Meurs werd in Oudshoorn gedoopt in november 1707 en kan in de jaren twintig van die eeuw dus onmogelijk opdrachtgever voor de bouw zijn geweest. Wel is het moge-

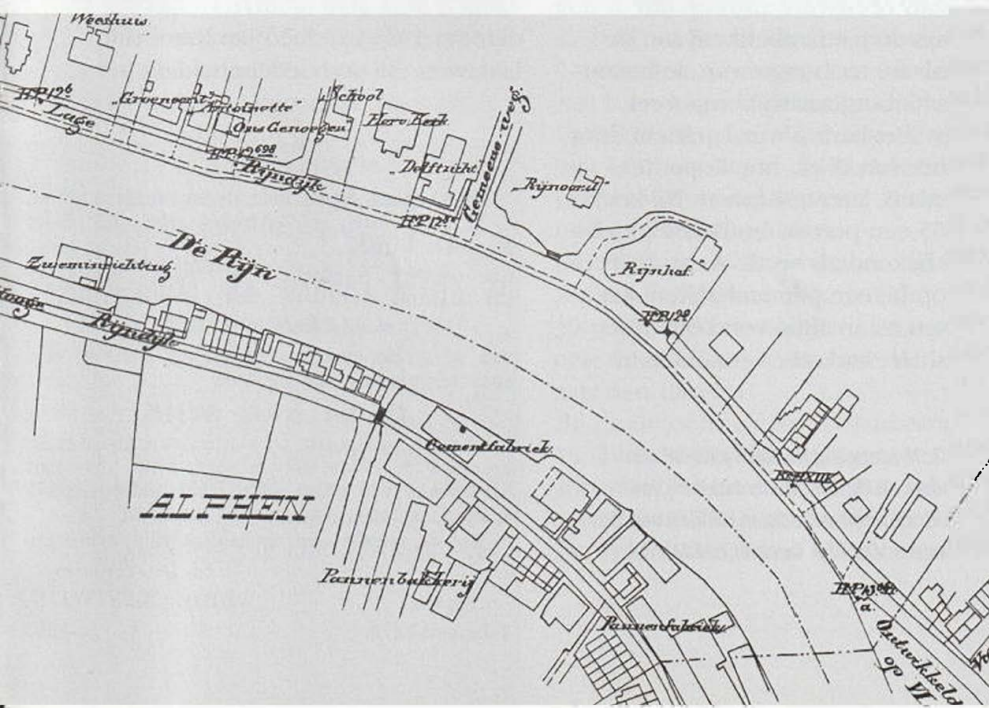
lijk dat de pannembakkerij ten behoeve van de minderjarige Maerten is gebouwd, bijvoorbeeld als geldbelegging, nadat zijn vader Pieter Corneliszn. Meurs in februari 1723 was overleden.

Pieter Meurs, de in 1737 geboren zoon van Maerten Pieterszn., werd in 1785 als eigenaar genoemd en na het overlijden van zijn weduwe, Geertje Stortenbeker, werd de onverdeelde helft van het bedrijf in 1795 getaxeerd en gewaardeerd op 4.250 gulden. De executeurs-testamentair van Geertje verkochten de pannembakkerij met huis, erf, twee kampen land en een arbeidershuis in 1797 aan Johannes Elisa Goetsee voor het bedrag van 13.650 gulden.²⁹ Goetsee verkocht het bedrijf al een jaar later aan Michael van der Meersch. Hij legde 600 gulden op de transactie toe, want Van der Meersch betaalde 5.040 gulden contant en nam een bestaande schuld

van 8.000 gulden op het bedrijf over, samen 13.040 gulden. Van der Meersch verdiende acht jaar later wel behoorlijk op de transactie. Hij verkocht het bedrijf in 1806 aan Theodora Elisabeth Boon voor 14.880 gulden 8 stuivers.³⁰ Enkele jaren na de aankoop door Theodora Elisabeth Boon bleek dat zij het bedrijf samen met haar man Lukas Boon voerde. Lukas, van beroep pannembakker, noemde Theodora Elisabeth in 1812 zijn 'firmante'.³¹ Enkele jaren later werd de pannembakkerij geveild, waarbij de Koudekerkse pannembakker Arie van Rijn de hoogste bieder was voor 3.600 gulden. Het bod was voor de verkopers blijkbaar te laag, want de verkoop werd opgehouden.³² Na het overlijden van zijn vrouw verkocht Lucas Boon het bedrijf in 1821 aan Hendrik Cannegieter. De pannembakkerij werd toen vermeld als *'een extra gelegene en welingerigte vandoos vermaarde pannebakkerij met deszelfs ovenhuis, waarvan sedert eenige jaren de ovens aanmerkelijk vernieuwd zijn'*. Bij de pannembakkerij behoorden een woonhuis, tuintje, ruime koe- en paardenstallen, arbeiderswoning, loodsen en wagenhuis. Ook de daarnaast gelegen 'hecht, sterk, extra drooge heerehuizinge' met twee behangen kamers, drie woonhuizen, een aantal percelen weiland en een perceel bosland veranderde van eigenaar. Dat gold eveneens voor de gereedschappen waaronder de kleistaal, twee paarden, 5 à 6.000 Nederlandse oftewel 10 à 12.000 'oude' ponden hooi en een baggerschouw. De gereedschappen met wat daarbij hoorde, werden voor 800 gulden overgenomen. Bovendien moest de koper de afspraken met het werkvolk nakomen. Cannegieter betaalde voor het geheel 12.500 gulden.

Twee jaar later, in november 1823, werd de Alphense bouwman Maarten Oosthoek eigenaar.³³ De in Boskoop geboren Oosthoek was bijna 39 jaar oud toen hij de pannembakkerij kocht.

Afb. 10: Kaart van de Provinciale Waterstaat van Zuid-Holland van 1910. Rechts de pannembakkerij Van Bork, later J.K. van Leeuwen in de Emmalaan. Links daarvan de pannembakkerij en eerste betonfabriek van Oosthoek & Zoon (archief Hist.Ver.).

GEVRAAGD op de Pannenfabriek van J. K. VAN LEEUWEN, d. Rijn.

Afb. 11: Advertentie in 'De Rijnbode' van 20 april 1917: J.K. van Leeuwen zoekt een 'nette jongen' voor zijn pannenvakkerij (archief SARM).

Hij was de eerste van vijf generaties Oosthoek die gedurende bijna anderhalve eeuw bij het bedrijf betrokken zouden zijn. Maarten overleed in Alphen op 7 april 1867. Van de kinde-ren van Maarten werd alleen Arie,

geboren in 1816, pannenvakker. Arie woonde de eerste jaren van zijn huwelijk in Aarlanderveen aan de Lage Zijde van de Rijn. Pas in de loop van de jaren zestig van de negentiende eeuw verhuisde hij met zijn gezin naar Alphen. Vader Maarten had in zijn testament aan Arie het recht gelegateerd om tegen taxatiewaarde de pannenvakkerij met de bijbehorende, door Arie bewoonde, woning over te nemen. Arie maakte van die mogelijkheid gebruik en werd daardoor in 1867 voor 27.000 gulden eigenaar van de pannenvakkerij met alles wat erbij hoorde, inclusief de directeurswoning, verschillende arbeiderswoningen en de woning die in opdracht van Maarten in de uiterdijk was gebouwd. De waarde van de nalatenschap van Maarten bedroeg overigens ruim 135.000 gulden.³⁴

Onder leiding van Arie werd het bedrijf uitgebreid met de fabricage van cement. De nieuwe bedrijfstak bestond in ieder geval al in 1881, toen een werkplaats voor de cementfabriek werd gebouwd. In 1914 werd de betonfabriek verzelfstandigd en kreeg de naam 'De Hoorn'.

Door de opname van zoon Pieter Jan Oosthoek in het bedrijf werd in 1883

een vennootschap onder firma opgericht onder de bedrijfsnaam 'Arie Oosthoek en Zoon'.³⁵ Later blijkt de naam gewijzigd te zijn in 'Oosthoek & Zoon'. De naam bleef ook bestaan nadat vader Arie op 17 februari 1890 overleed. Tijdens het directeurschap van Pieter Jan vierde het bedrijf in 1923 zijn honderdjarig bestaan. Op dat moment hadden de bedrijfsterreinen een oppervlakte van twee hectaren en was het een van de grootste dakpanproducenten van Nederland. Inmiddels was in 1917 zoon Arie, de vierde generatie, in de vennootschap opgenomen. Uit de vennootschapsakte blijkt dat het onroerend goed eigendom bleef van Pieter Jan Oosthoek. De waarde daarvan werd bepaald op 210.000 gulden. Het laatste artikel van de vennootschapsakte bepaalde dat bij het overlijden van vader Pieter Jan, zijn zoon Piet in zijn 56

rechten zou treden, zodat het bedrijf dan eigendom zou worden van de broers Arie en Piet. Omdat Piet (eigenlijk Pieter) Oosthoek in februari 1918 op jonge leeftijd overleed, is deze bepaling nooit van kracht geworden.³⁶ In de jaren dertig werd het bedrijf omgezet in een naamloze vennootschap. Pieter Jan overleed in 1940. Arie's zoon Piet Jan was ook bij het bedrijf betrokken totdat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog in een concentratiekamp gevangen werd gezet en in januari 1945 overleed.

Het gehele fabrieksterrein met verschillende woonhuizen, met een gezamenlijke oppervlakte van ruim vijf hectare, werd in 1972 door de toenmalige eigenaar, 'Betonindustrie Alpen N. V.', verkocht aan de gemeente Alphen aan den Rijn. De opstallen werden gesloopt en in de jaren daarna verzezen op het terrein woningen, die nu bekend staan als het 'Groene dorp'. De familie Oosthoek was al eerder uit Alphen aan den Rijn vertrokken. In 1956 verruilden zij Alphen aan den Rijn als woonplaats voor Oegstgeest. Daar overleed Arie Oosthoek, de laatste van de familie Oosthoek die bij het bedrijf betrokken was, in 1959.

Pannenvakkerij Van Bork, later J.K. van Leeuwen, Emmalaan

De tweede pannenvakkerij aan de Emmalaan, ter hoogte van de buitenplaats 'Groot Raadwijk' was veel jonger. Het bedrijf werd gesticht door Hendrik van Bork, houtkoper te Rotterdam, later te Alphen. Hij kocht in 1855 een perceel bouwland, kadastraal bekend als sectie A, nr. 1006, waarop hij een pannenvakkerij liet bouwen. Al in 1864 vond bijbouw plaats. Het kadaster vermeldde in

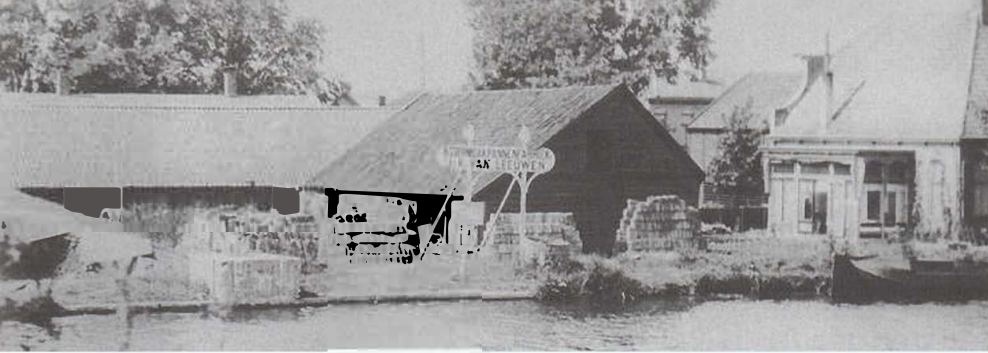
Afb. 12: Mededeling in 'De Rijnbode' van 10 januari 1875: de pannenvakkerij van E. van Bork komt volledig in handen van de gebroeders Van Wijk (archief SARM).

1868 een herbouw na brand en in hetzelfde jaar de verkoop van het complex. De nieuwe eigenaar was Egarius van Bork, fabrikant te Alphen en zoon van Hendrik. Hij bracht de pannenvakkerij, inmiddels een pannenvakkerij en tegelbakkerij, in 1874 in de vennootschap 'Firma Van Bork en Van Wijk', waarin Egarius van Bork en Willem van Wijk vennoten waren. Kort daarna, op 1 januari 1875, trad Egarius uit de firma en keerde terug naar Rotterdam. De broers Willem en Dirk Jacobus van Wijk werden de nieuwe vennoten. Dirk Jacobus was landbouwer te Oudshoorn, maar werd daarna als fabrikant te Alphen aangeduid. Van Wijk breidde de pannenvakkerij uit; zo had in 1876 en 1882 bijbouw plaats en werd in 1877 op onderdelen renovatie uitgevoerd.

De pannenvakkerij werd in 1885 verkocht aan Arnoldus Engelbertus Beijer, zonder beroep, wonende te Aarlanderveen. Hij bleef niet lang eigenaar, want in 1890 verkocht hij het bedrijf aan Jan Karel van Leeuwen, pannenvakker te Alphen. Jan Karel (geboren te Koudekerk in 1858) was de zoon van de hieronder genoemde Hendrik van Leeuwen (geboren te Jutphaas in 1833). Aan het begin van de twintigste eeuw maakte het bedrijf een enorme groei door. De afgegeven bouwvergunningen van de gemeente Alphen vermeldden tussen 1903 en 1912 de bouw van twee droogloodsen, drie pannenvakkerijen, een pannenvakwerk, een loods en een ovenhuis met twee ovens. Bovendien werden vier oude pannenvakkerijen afgebroken en vervangen door acht nieuwe.³⁷ Op 15 oktober 1923 overleed Jan Karel van Leeuwen. Bij de boedelscheiding in

Wij hebben de eer door dezen kennis te geven, E. VAN BORK, dat door het uittreden van den Heer DE STOOM PANNEN-EN TEGEL-FABRIEK te ALPHEN a. d. RIJN, van af heden door mij en mijnen Broeder voor onze rekening, onder de firma

GEBr. VAN WIJK, zal worden voortgezet. Ons minzaam aanbevelende, zal alles door ons worden aangewend, om door het leveren van puike waar, UEds. geëerde orders spoedig en naar genoegen uit te voeren. Met de meeste achting hebben wij de eer te zijn UEd. Dw. Dienaren, ALPHEN, GEBr. VAN WIJK. 1 Januari 1875. 1233

Afb. 13: Dakpannenfabriek J.K. van Leeuwen, gezien vanaf de Oudshoornseweg (foto 30-5-18 t/m 24, Hist.Ver.).

1925 werd het bedrijf toebedeeld aan zijn zoon Hendrik van Leeuwen. Deze liet de pannenbakkerij in december 1936 veilen. Kopers waren Gerard Gesman, timmerman/aanne-mer, en Cornelis Zoetemeijer, metse-laar. Met deze verkoop kwam een einde aan de pannenbakkerij. Bij de splitsing van het perceel in 1937 verdween de aanduiding pannenbak-kerij.³⁸ In 1938 werden door de Alphense aannemer S. Tromp op het terrein zestien arbeiderswoningen gebouwd (Emmalaan 96-126).³⁹

Pannenbakkerij Van Leeuwen bij 'Swanendrift' in de Hoorn (370-376)

De jongste Alphense pannenbakkerij verrees in de Hoorn op een terrein tussen de Rijn en de Rijndijk, vroeger deel uitmakend van de afgebroken buitenplaats 'Swanendrift'. Daar werd in 1871 een pannenbakkerij met loods gebouwd.⁴⁰ Opdrachtgever was de in 1838 in Jutphaas geboren pannenbakker Anthonie van Leeuwen, die zich in februari 1872, komende vanuit Zuilen, in Alphen vestigde. Tussen de familie Van Leeuwen en Alphen waren kort tevoren de eerste contacten gelegd. Anthonie's broer Hendrik van Leeuwen (geboren te Jutphaas in 1833) had zich in oktober 1870 vanuit Koudekerk in Alphen gevestigd en

was daar als pannenbakkersknecht werkzaam. In mei 1872 volgde vanuit Utrecht de vader van beide broers, de pannenbakker Hendrik van Leeuwen sr., die op dat moment 71 jaar oud was. Het bedrijfscomplex werd in de jaren daarna uitgebreid, zowel door middel van aankopen van belendende perceeltjes grond als door de stichting (nieuwbouw) van gebouwen. Volgens het kadaster vond bijbouw of stichting plaats in de dienstjaren 1878, 1881, 1886 en 1907, dus in werkelijkheid telkens een jaar eerder. Niet al-leen Anthonie, maar ook zijn vader Hendrik van Leeuwen sr. en zijn broer Hendrik jr. kochten perceeltjes grond die later deel uitmaakten van het bedrijf.⁴¹ Hoe de eigendomsverhoudingen precies lagen, is niet duidelijk. De pannenbakkerij stond echter op naam van Anthonie. Vader Hendrik overleed op 3 mei 1889 en zoon Hendrik op 29 oktober 1900. Na het overlijden van Anthonie, op 11 december 1910, kwam het bedrijf in handen van zijn neef Johannes van Leeuwen (zoon van Anthonie's broer Hendrik), die al eerder bij het bedrijf betrokken was.⁴² Johannes liet het bedrijf kort daarna verbouwen, terwijl het in 1923 werd ingebracht in de opgerichte vennootschap 'N.V. Kleiwarenfabriek voorheen firma H. van Leeuwen'.⁴³ Op een situatie-

tekening van 1942 is te zien hoe het complex er toen uitzag. Vanaf het oosten gezien waren er, ingeklemd tussen twee gegraven wijken (vanuit de Rijn gegraven inhammen), eerst de bedrijfsgebouwen met een aantal pannenloodsen. Voorbij dit eerste gedeelte van het complex bevond zich het terrein met daarop twee pannenloodsen, een vrijstaand woonhuis en twee rijtjes arbeiderswoningen, van respectievelijk zes en tien woningen. De afscheiding met het meest zuidelijke deel van het bedrijfscomplex werd gevormd door een derde wijk. Op dit gedeelte stond een woning met garage, waarschijnlijk de woning van de directeur. Bij de fabriek stonden vijf schoorstenen.⁴⁴

Om een vrij schootsveld te krijgen, werd in opdracht van de Duitse Wehrmacht de fabriek van Van Leeuwen in maart 1944 afgebroken. Het gehele complex, inclusief de woningen, werd door de taxateurs J. Gesman en C.J. van der Bijl gewaardeerd op bijna 439.000 gulden. Van dit bedrag maakten de opstallen bijna 404.000 gulden uit en de grond iets meer dan 35.000 gulden.⁴⁵ Hoewel in 1946 een vergunning werd afgegeven voor herbouw van het complex, is het daar niet meer van gekomen. In 1954 kwam het braakliggende bedrijfsterrein in handen van de NV Beton-fabriek De Hoorn, voorheen Oosthoek en Zoon. Het terrein werd in gebruik genomen door de N.V. Nederlandse Spanbeton Maatschappij.⁴⁶ Deze firma zou in een later stadium naar de overzijde van de Rijn, naar de gemeente Koudekerk verhuizen.

Hiermee komen we aan het eind van de beschrijvingen van de dakpannen-fabrieken op het grondgebied van de gemeente Alphen aan den Rijn.

Noten:

De verklarende noten zijn op aanvraag te verkrijgen bij de redactie of bij de auteur (SARM).

Afb. 14: Dakpannenfabriek H. van Leeuwen in de Hoorn, ter hoogte van buitenplaats/boerderij 'Swanendrift' (linksonder op de foto). De foto is van 1923. Aan de overkant van de Rijn ligt, binnen de gemeente Koudekerk, een kalkbranderij (archief Hist.Ver.).

